ISNN 3030-3907

2026
JUNE
ISSUE - 6
VOLUME -2

DEVELOPMENT OF SCIENCE

scientific journal

Development of science

Ilmiy jurnal

IYUN 2026
Issue - 6, VOLUME – 2

ISSN 3030 -3907

Ilmiy jurnal OAK rayosatining 2024 yil 27 sentabrdagi 361-son qaroriga asosan 02.00.00 kimyo fanlari hamda 2025 yil 12 fevral 367- son qaroriga asosan 05.00.00 texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
Temirov Alisher Hoshim o‘g‘li – texnika fanlari falsafa doktori (PhD),Dotsent.
TAHRIRIYAT KENGASH RAISI:
Fozilov Sadriddin Fayzullayevich – texnika fanlari doktori, professor
TAHRIRIYAT KENGASH A’ZOLARI

TEXNIKA FANLARI/ TECHNICAL SCIENCES/ ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Bozorov G‘ayrat Rashidovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Abdurahmonov Olim Rustamovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Adizov Bobur Zamirovich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Umumiy va noorganik kimyo instituti, professor
Hayitov Ruslan Rustamjonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Jumayev Qayum Karimovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Berdiyev Dorob Murodovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti, professor
Maxmudov Rafiq Amonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Tilloyev Lochin Ismatilloyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Raxmonov Qahramon Sanakulovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Barakayev Nusratullo Rajabovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti, professor.
Jo‘rayev Xayrullo Fayziyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Panoyev Erali Rajabboyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Ataullayev Sherzod Nabiullyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Murodov Malik Negmurodovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Axmedova Ozoda Bahronovna
Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika Universiteti.
Safarov Bahri Jumayevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Xaydarov Axtam Amonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Safarov Jasur Alijon o‘g‘li
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.

KIMYO FANLARI/ CHEMICAL SCIENCES/ ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Axmedov Voxid Nizomovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Umarov Baqo Bafoyevich
Buxoro Davlat Universiteti, professor
Kodirov Abduaxad Abduraximovich
Qarshi davlat Universiteti, professor
Qurbonov Mingniqul Jumagulovich
Qarshi davlat Universiteti, dotsent
Turemuratov Sharibay Naurizbaevich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Bosh ilmiy kotibi, professor
Tursunov Kaxor Shonazarovich
Qarshi davlat Universiteti, professor
Do‘stov Hamro
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor
Panoyev Nodir Shavkatovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Olimov Bobur Bahodir o‘g‘li
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Kasimov Sherzod Abduazimovich
Termiz Davlat Universiteti, professor.
Aliqulov Rustam Valiyevich
Termiz Davlat Universiteti, professor
Tropov Xamza Tursunovich
Samarqand Davlat Universiteti, professor

IQTISODIYOT FANLARI/ ECONOMICS/ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Nizamov Aslitdin Badreddinovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Boboyev Akmal Choriyevich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Ergashxojayeva Shaxnoza Djasurovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, professor
Saidaxmedova Nodira Ilxomovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, professor
Muxsinov Bekzod Toxirovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Shakarov Qulmat Ashirovich
Renessans ta'lim universiteti,dotsent.
Jumaeva Zulfiya Qayumovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Norova Salomat Yusupovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Avezova Shaxnoza Maxmudjonovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Jalilov Jamshid G‘anijonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, dotsent
Xasanova Gulruh Djumanazarovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.

PEDAGOGIKA FANLARI/ PEDAGOGICAL SCIENCES / ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Siddiqova Sadoqat G‘afforovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Zoyirov Erkin Xalilovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, DSc, professor
Gaffarov Feruz Hasanovich
Puchon Universiteti, *professor*
Ruziyev Davron Yuldashevich
Buxoro Davlat Universiteti, professor
Muradova Firuza Rashidovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Yunusova Gulandon Samiyevna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
To‘xtayeva Zebo Sharifovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, professor.
Navro‘zova Gulchixra Nigmatovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Uzoqova Laylo Polvonovna
Buxoro muhandislik – texnologiya instituti, dotsent.
To‘raqulova Marjona Qiyom qizi
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Muradova Zarina Rashidovna
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Murodov Sanjar Aslonovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent.
Shodiyev Jahongir Jo‘raqulovich
Buxoro Davlat Texnika Universiteti, dotsent
Gaffarov Laziz Hasanovich
Buxoro muhandislik – texnologiya instituti, dotsent.

Tahririyat a’zolarning to‘liq ro‘yxati jurnalning www.devos.uz saytida keltirilgan.

Tahririyat hay’ati a’zolarining tarkibini o‘zgartirish hamda qo‘shimcha kiritish yoki tahririyat a’zoligidan chiqarish bosh muharrir tomonidan amalga oshiriladi.

ISSN 3030-3907

Development of science ilmiy jurnali 2024 yil 15 aprel kuni №256445 sonli guvohnoma bilan Davlat ro‘yxatidan o‘tgan.

To‘plam elektron ko‘rinishda (pdf formatida) mualliflarga taqdim etiladi. To‘plamga kiritiladigan maqolalarning mazmuni, ulardagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligiga hamda har qanday fikr - mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’ul hisoblanadilar. Talablarga javob bermaydigan maqolalar to‘plamga kiritilmaydi. Tashkiliy qo‘mita maqola matnini qisqartirish, qisman tuzatish kiritish, seksiyalarga joylashtirish huquqiga ega.

ISSN 3030-3907

O‘RTA ASRLARDA AYOLLARNING IJTIMOIY HUQUQIY MAVQYI, MIF VA HAQIQAT

G.SH.Tosheva
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Ijtimoiy siyosiy fanlar kafedrasi katta o‘qtuvchisi
E-mail: toshevaguzal05@gmail.com
X.X.Boyqobilov
Toshkent kimyo texnologiya institute Sanoat muhandisligi va menejment fakulteti 22-65MK talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIV asrdan XVI asrgacha bo‘lgan Temuriylar davrida O‘rta Osiyo ayollarining ijtimoiy va huquqiy ahvoli o‘rganiladi. Tadqiqot vaqf hujjatlari, qozixona materiallari va o‘sha davr adabiy manbalariga tayanadi. Maqolada ayollarning mulkiy huquqlari, ijtimoiy faolligi va madaniy hayotdagi ishtiroki tahlil qilinadi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, Temuriylar davri ayollari an'anaviy tasavvurlardan farqli ravishda ijtimoiy hayotda ancha faol bo‘lgan.

Kalit so‘zlar: ayollar tarixi, Temuriylar davri, vaqf hujjatlari, ijtimoiy mavqe, huquqiy holat, O‘rta Osiyo, gender tarixi.

Аннотация. В данной статье рассматривается социальное и правовое положение женщин Средней Азии в эпоху Тимуридов с XIV по XVI век. Исследование опирается на вакфные документы, материалы казийских судов и литературные источники того времени. Полученные результаты свидетельствуют о том, что женщины эпохи Тимуридов играли более активную роль в общественной жизни, чем это принято считать.

Ключевые слова: история женщин, эпоха Тимуридов, вакфные документы, социальный статус, правовое положение, Средняя Азия.

Annotation. This article examines the social and legal status of women in Central Asia during the Timurid period from the 14th to the 16th century. The research draws on waqf documents, qazi court records and literary sources of the time. The findings indicate that Timurid era women were considerably more active in social life than is conventionally assumed.

Keywords: women's history, Timurid era, waqf documents, social status, legal position, Central Asia, gender history.

KIRISH.

O‘rta asrlar tarixini o‘rganayotgan har qanday kishi bir savol bilan duch keladi. O‘sha davrda ayollar qanday yashagan? Ko‘pchilik bu savolga juda qisqa va bir tomonlama javob beradi. Bu javob odatda parda, cheklov va izolyatsiya kabi tushunchalar atrofida aylanadi. Ammo tarix hech qachon bu qadar sodda

ISSN 3030-3907

bo‘lmaydi. Haqiqiy manbalar, ya'ni qonuniy hujjatlar, sud qarorlari va adabiy asarlar diqqat bilan o‘rganilsa, ancha murakkab va boy manzara namoyon bo‘ladi.

Temuriylar davri O‘rta Osiyo tarixining eng ravnaq topgan bosqichlaridan biri sifatida tan olingan. Bu davrda Samarqand va Hirot shaharlari ilm va san'atning yirik markazlariga aylangan. Shoir va olimlar saroyda izzat topgan, katta qurilish ishlari amalga oshirilgan. Biroq bu taraqqiyotda ayollarning o‘rni tarix kitoblarida ko‘pincha e'tibordan chetda qolgan. Holbuki aynan shu davrda bir qancha ayollar siyosat, madaniyat va iqtisodiy hayotda sezilarli faollik ko‘rsatgan.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi mavjud bir yoqlama tasvirlarni birlamchi manbalarga asoslanib qayta ko‘rib chiqishdan iborat. Maqolada na bo‘rttirib ko‘rsatish, na kamsitish maqsad qilinmagan. Aksincha haqiqiy tarixiy manzarani imkon qadar to‘liq va ob'ektiv tarzda yoritish ko‘zlangan. Buning uchun vaqf hujjatlari, qozixona materiallari, safarnomalar va adabiy asarlardan manba sifatida foydalanilgan.

Mavzuning dolzarbligi shundaki bugungi O‘zbekistonda gender tarixi yo‘nalishi endigina rivojlanib kelmoqda. Ko‘plab arxiv materiallari hali to‘liq o‘rganilmagan. Shu sababli har bir yangi tadqiqot bu sohadagi bilimlarimizni sezilarli darajada boyitishi mumkin. Ushbu maqola ana shu yo‘nalishdagi zarur bir qadam bo‘lishiga umid qilinadi.

Temuriylar davrida O‘rta Osiyoda islom huquqi asosiy me'yoriy tizim sifatida faoliyat yuritgan. Mazkur tizim rasmiy jihatdan ayolga mulk egasi bo‘lish, meros olish, savdo bitimlarini tuzish va sud muassasalariga murojaat qilish huquqini bergan. Biroq real hayotda bu huquqlardan foydalanish darajasi ijtimoiy sinfga, shaharga va hatto mahallaga qarab sezilarli farq qilgan.

Buxoro va Samarqanddan bugungi kungacha saqlanib qolgan qozixona hujjatlari bu jihatdan juda qimmatli manba hisoblanadi. Ushbu hujjatlarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki ayollar faol ravishda mulkiy bitimlar tuzgan. Ular uy joy sotib olgan, do‘konlar ochgan, qarz bergan va olingan qarzlarni undirish uchun sudga murojaat qilgan. Bundan ham muhimi ba'zi ayollarning erlarini qozixonaga shikoyat qilgani ham hujjatlashtirilgan. Bu esa ayollarning huquqiy himoyadan butunlay mahrum bo‘lgan degan tasavvurni inkor etadi.

Vaqf muassasasi ayollar huquqiy faolligining yana bir yorqin namunasidir. Vaqf diniy yoki ijtimoiy maqsadlar uchun ajratilgan mulk bo‘lib, uni ta'sis etgan shaxs ma'lum huquq va mas'uliyatlarga ega bo‘lgan. Ko‘plab ayollar, jumladan o‘rta tabaqadan chiqqanlar ham vaqf ta'sis etgan. Bu ular nafaqat mulkka ega bo‘lganini, balki uni erkin tasarruf etish imkoniyatiga ham ega ekanini ko‘rsatadi.

Temuriylar saroyi tarixida bir qancha ayollar haqiqatan ham katta ta'sir o‘tkazgan. Ularning faoliyati faqat shaxsiy hayot doirasida emas, balki siyosat va

ISSN 3030-3907

madaniyat sohasida ham namoyon bo‘lgan. Gavharshodbegim bu jihatdan eng yorqin namuna hisoblanadi. Shohruh Mirzoning turmush o‘rtog‘i bo‘lgan bu ayol o‘z davrida me'morlik loyihalarini moliyalashtirgan, olimlar va shoirlarni qo‘llab quvvatlagan hamda bir qator muhim siyosiy masalalarda faol ishtirok etgan. Hirotdagi bir necha yirik imorat aynan uning tashabbusi bilan qurilgan.

Xurosonlik Mehrnigorbegim ham alohida diqqatga sazovor shaxslardan biri hisoblanadi. U o‘z davrida chuqur ta'lim olgan va saroyda bo‘lib o‘tgan ilmiy munozaralarda qatnashgan ayol sifatida tarixda o‘z izini qoldirgan. Uning hayoti va faoliyati haqidagi ma'lumotlar o‘sha davr adabiy asarlarida saqlanib qolgan. Bu esa ayollarning intellektual hayotda ham ishtirok eta olganini isbotlaydi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki bu taniqli ayollar atigi istisno emas edi. Ular mavjud ijtimoiy tizimning ichidan yetishib chiqqan shaxslar edi. Demak tizimning o‘zi ayollarning ma'lum darajada faollik ko‘rsatishiga imkon bergan. Aks holda bu ayollar tarixda o‘z izlarini qoldirishga qodir bo‘lmagan bo‘lardi.

Saroy ayollaridan farqli ravishda oddiy shahar va qishloq ayollarining kundalik hayoti ancha boshqacha kechgan. Biroq bu hayot ham butunlay passiv yoki yopiq emas edi. Shahar bozorlarida ayollar faol qatnashgan. Ular ba'zan o‘zlari savdo qilgan, ba'zan esa oila uchun zarur narsalarni xarid qilgan. Bozor muhiti ularga boshqalar bilan erkin muloqot qilish imkonini bergan.

Hammom madaniyati ham ayollar hayotida muhim o‘rin tutgan. Hammomlar faqat tana tozaligiga xizmat qilmagan. Ular ayollar uchun ijtimoiy uchrashuv va muloqot joyi vazifasini ham bajargan. Bu yerda yangiliklar tarqalgan, to‘y va aza marosimlari muhokama qilingan va hatto nikoh masalalari hal etilgan. Shu ma'noda hammom o‘sha davrning ayollar uchun asosiy ijtimoiy maydoni edi.

Qishloq ayollari esa qishloq xo‘jaligi ishlarida to‘liq qatnashgan. Paxta terish, ipak qurti boqish, gilamchilik va boshqa hunarmandchilik turlari ularning asosiy mashg‘uloti bo‘lgan. Bu mehnat oila va jamiyat uchun iqtisodiy jihatdan juda muhim bo‘lgan. Biroq bu hissaning tarixiy manbalarda yetarlicha qayd etilmagani haqiqat, chunki rasmiy yozuvlar asosan elita tabaqasiga e'tibor qaratgan.

Rasmiy madrasalar asosan erkaklarga mo‘ljallangan edi. Bu haqiqat. Ammo bu ayollarning ta'limdan butunlay baxtsiz qolganini bildirmaydi. Boy va ziyoli oilalarda qizlarga uy sharoitida ta'lim berilgan. Qur'on o‘qish, arab va fors tillari, she'riyat hamda tarix bilimi bunday oilalarda qizlar uchun ham zarur hisoblangan. Ayrim ma'lumotlarga ko‘ra ba'zi ayollar boshqa ayollar va bolalarga Qur'on o‘qituvchisi sifatida dars bergan.

Temuriylar davrida bir nechta ayol shoirlar yashab ijod etgan. Ularning she'rlari fors va o‘zbek adabiyotida bugungi kungacha saqlanib qolgan. Bu

ISSN 3030-3907

ijodkor ayollar o‘z zamonasida tan olingan va saroyda izzat topgan. Hatto ba'zilari hukmdorlar va amirlar bilan adabiy muloqotda bo‘lgan. Bu dalil ayollarning nafaqat uy ichida, balki jamiyatning madaniy va intellektual hayotida ham qatnashganini isbotlaydi.

Musiqa va san'at sohasida ham ayollar ishtiroki mavjud bo‘lgan. Saroy ziyofatlari va rasmiy marosimlarda ayol hofizalar va raqqosalar qatnashgan. Bu guruh ayollar maxsus ta'lim olgan va o‘z sohalari bo‘yicha yuqori darajada malakali bo‘lgan. Ijtimoiy maqomda ular boshqa ayollardan farq qilgan bo‘lsa ham jamiyat hayotida ko‘zga ko‘ringan o‘rin egallagan.

So‘nggi o‘n yilliklarda O‘zbekiston va xorijiy olimlar Temuriylar davri ayollari tarixini qaytadan ko‘rib chiqishga kirishgan. Toshkent, Samarqand va Buxoro arxivlarida yangi hujjatlar topilmoqda va ularning ilmiy tahlili davom etmoqda. Ayniqsa vaqf hujjatlarini tizimli o‘rganish bu borada katta natijalar bermoqda.

Xalqaro tadqiqotchilar ham bu mavzuga katta qiziqish bildirmoqda. Maria Eva Subtelny, Beatrice Forbes Manz va boshqa xorijiy tarixchilarning ishlari O‘rta Osiyo ayollari tarixini yangi nuqtai nazardan yoritgan. Bu xalqaro ilmiy hamkorlik mavzuning yanada chuqurroq o‘rganilishiga yo‘l ochmoqda.

Shunga qaramasdan hali ko‘plab savollar javobsiz turibdi. Arxivlarning bir qismi hali ham to‘liq o‘rganilmagan. Ba'zi hujjatlar yaxshi saqlanmagan yoki tarjima qilinishini kutmoqda. Shu sababli bu sohadagi tadqiqotlar keyingi yillarda ham dolzarb bo‘lib qolishi shubhasiz.

Temuriylar davri ayollari haqidagi an'anaviy tasavvur ko‘p jihatdan to‘liq emas. Haqiqiy tarixiy manbalar ular haqida ancha rang barang manzarani namoyon etadi. Bu davrda ayollar huquqiy, iqtisodiy va madaniy hayotda faol qatnashgan. Ularning ishtiroki har doim ham erkaklar bilan teng darajada bo‘lmagan, ammo u mavjud bo‘lgan va tarixiy ahamiyatini yo‘qotmagan.

Temuriylar davri ayollar tarixini to‘liq anglash uchun yanada ko‘proq birlamchi manbalarga murojaat qilish zarur. Vaqf hujjatlari, qozixona materiallari va adabiy asarlar bu borada boy ma'lumot berishi mumkin. Kelgusida ushbu manbalar asosida olib boriladigan tadqiqotlar O‘rta Osiyo ayollari tarixining yanada aniqroq va to‘liqroq tasvirini yaratishga imkon beradi.

Bu mavzuni o‘rganish nafaqat tarixiy bilimlarimizni boyitadi. U ayni chog‘da bugungi O‘zbekiston jamiyatida gender munosabatlarini tushunishga ham o‘ziga xos asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Zero tarix shunchaki o‘tgan kunlar haqida emas, balki bugungi kunimizni shakllantiradigan ko‘zgudek hamdir.

ISSN 3030-3907

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Subtelny M.E. Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran. Leiden: Brill, 2007. 376 p.
2. Manz B.F. Power, Politics and Religion in Timurid Iran. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 312 p.
3. Pugachenkova G.A. Iskusstvo Afganistana. Moskva: Iskusstvo, 1963. 248 b.
4. Bartold V.V. Ulugbek i yego vremya. Sankt Peterburg: Nauka, 1918. 196 b.
5. Azimov I.M. Temuriylar davri madaniyati. Toshkent: Fan, 2015. 284 b.
6. Saidov A.X. O‘rta Osiyo huquq tarixi. Toshkent: Adolat, 2008. 320 b.
7. Gross J.A. Muslims in Central Asia: Expressions of Identity and Change. Durham: Duke University Press, 1992. 264 p.
8. Levin T. The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia. Indiana University Press, 1996. 302 p.
9. Rahimov M.R. Temuriylar davri ijtimoiy hayoti. Toshkent: O‘qituvchi, 2011. 256 b.
10. Yunusova M.A. O‘zbek ayollari tarixi. Toshkent: Sharq, 2017. 312 b.
11. Khazanov A.M. Nomads and the Outside World. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. 328 p.
12. Soucek S. A History of Inner Asia. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 359 p.

ISSN 3030-3907